Előszó helyett

Kardos András
esztéta, kritikus (DE BTK / Lukács Archívum)
kardosandris53@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.54310/Elpis.2025.2.1

„Hogy milyen filozófiát választ az ember, attól függ tehát, hogy milyen ember: mert a filozófiai rendszer nem valami élettelen gönc, amelyet az ember csak úgy félre dob vagy újra előszed: élettel tölti meg azt az ember lelke."
(Johann Gottlieb Fichte: *Első bevezetés a tudománytanba* 5.)

Bacsó Béla a legjobb barátom volt és ma is az, noha két éve meghalt. Ezért is, no meg azért, mert tizennégy éves korunk óta összetartoztunk, nem várható tőlem, hogy valamilyen „tudományos", objektív dolgozatot írja róla, a „bacsológia" szaktudományt biztosan nem én fogom megalapítani, de hogy ilyen, vagy más néven, komoly tudományos értekezések tárgya lesz Béla életműve, abban bizonyos vagyok. Ugyanis, mindenekelőtt le kell szögeznem: Bacsó Bélának van életműve, ami azért nagyon keveseknek adatik meg, írt legalább tizenhárom könyvet, és a Bacsó összkiadás már készül is a Kijárat Kiadónál.

Most azonban a fiatal Bacsóról szeretnék írni, hiszen az olvasó Béla 1977-ben írott szakdolgozatának az egyik fejezetét tartja a kezében. Gyorsan hozzáteszem, hogy az ELTE nem találja Béla eredeti szakdolgozatát, ezt a fejezetet a *Literatura* című folyóirat „mentette meg", amikor '77 őszén, Almási Miklós bevezetésével közölte Bacsó szakdolgozatának Hegel-fejezetét. Én annak idején, mint barát olvastam az egészet, de most, amikor megtaláltam legalább ezt a fejezetet, ha már az egész nincsen meg, azonnal le kell szögeznem: Bacsó Béla szakdolgozata, de ez a fejezet ellenőrizhetően is, *kiváló munka*, és merem állítani, hogy nem csupán mint a fiatal Bacsó elismerésre méltó pályakezdő dolgozata, hanem ma is izgalmas és érvényes elemzés, természetesen az eltelt évtizedek beszámításával. Almási Miklós, aki mindkettőnk szakdolgozatának vezető tanára volt, éles szemmel vette észre, hogy Bacsó dolgozata publikáció érett. Igen, mai szemmel olvasva is az.

Mindenekelőtt arról az útról szeretnék írni, melyet Bacsó Béla bejárt, hogy érthetővé tegyem azt a kontextust, melyben Béla dolgozata született. Gimnazistaként egy osztályba jártunk, azt hiszem, mind a ketten a baloldaliság gyermekbetegségének a kádárista válfajában hittünk: biztosan úgy gondoltuk, hogy a szocialista országok között Kádár gulyáskommunizmusa élhetőbb, mint a szomszédos országok keményebb „proletárdiktatúrája". Mindketten otthonról is hoztunk egyfajta baloldaliságot, noha, ebben is közösek voltunk, apáink hitével és gyakorlatával kapcsolatban már akkor is voltak fenntartásaink, de ez betudható volt a kamaszkornak: akkor semmi esetre sem voltunk

„ellenzékiek", legföljebb néha kekeckedtünk, Béla mindig higgadtabban, mint én, de hát ő alkatilag nyugodtabb és megfontoltabb volt nálam, továbbá sokkal jobban is tanult.

Érettségi után katonaság, előfelvett bölcsészként. Ismét együtt, egy században, egy szakaszban. Röviden: Béla is, és én is kádáristaként vonultunk be, és kemény rendszerellenességgel szereltünk le. Annyi tartozik ide, hogy a katonaság alatt, miközben a nyelv, amin beszéltünk, az elméleti olvasmányok baloldaliak maradtak, úgy is mondhatnám, hogy a marxizmus fokozatos elsajátítása együtt járt a rendszerrel szembeni egyre fokozódó kritikánkkal. Ez is közös volt. Ám van itt egy alapkérdés: Bacsó Béla egész további életét és munkásságát meghatározta az az *etika,* mely ebben az egy évben alakult ki véglegesen mind a gondolkodásában, mind a magatartásában. Ekkorra vált teljességgel autonóm, szuverén gondolkodódóvá, vagy ahogy később Heller Ágnes mondta: Bacsó Béla *jó ember.* Aki ismeri Heller Ágnes etikáját azt tudja, hogy ez milyen fontos mondat.

Az egyetem alatt több folyamat része volt Béla is, én is. Egyrészt, elsősorban Lukács *Az esztétikum sajátossága* című kései főművén „tanultuk" tovább a marxista filozófiát, másrészt, ezzel párhuzamosan, egyre ellenzékibbé váltunk, és ebben sokat segített az, hogy Radnóti Sándor segítségével olvastuk a Budapesti Iskola akkor kéziratos műveit, no meg a Radnótival és Almási Miklóssal tartott „szemcsik", ahogy Almási nevezte ezeket a nem hivatalos szemináriumokat. Közben kemény Hegel *Esztétika* stúdiumok is voltak a szakon, többek között Zoltai Dénessel, és Bacsó Béla egyre többet forgatta a marxisták mellett Gadamer és a hermeneutika más szerzőit, nem is beszélve a fiatal Lukácsról, akinek döntő hatása volt mindannyiunkra. Ez szépen látszik a most közölt Bacsó-tanulmányban is. Sőt, Hegel miatt még konfliktusunk is volt a tanszékkel, ahol Béla volt az egyetlen, aki mellém állt. De a lényeg az, hogy a marxizmus praxisfilozófiai ága, vegyítve a fiatal Lukáccsal és a fiatal Marxszal, még mindig a baloldalon tartott minket, a tájékozódás azonban már megindult: Bacsó Béla már az egyetemen megismerkedett Heideggerrel, akinek később döntő hatása lesz a gondolkodására. Ami alapvető volt Bacsó pályáján: az egyetemen már látszott Béla *magatartásának és gondolkodásának az egysége*. Akkor még a marxizmus nyelvét beszéltük, a fiatal Marx sokáig hatott, de az öreg Lukácstól a fiatalhoz való hátrálás, az bizony *kritikai előremenetel* volt. Mindezeken túl Bacsónak volt két fontos erénye az egyetemen: először is nagyon sok filozófiát olvasott, Arisztotelésztől Heideggerig, tehát a filozófiai horizontja tágas és mély volt. Másodszor a *tisztessége*, amelynek manapság a gondolkodásra és a filozófiára gyakorolt hatása elég ritka erény, nos akkor is az volt: ritka erény, ami Bacsó elemzéseiben, dolgozataiban is kijött, és nem utolsó sorban, mint mondottam, a magatartásában. Esztétikai, filozófiai és a maga-tartásbeli hármasságnak ez az együttállása, mely egyszerre volt elméleti kritikája a létezett szocializmusnak, és egyszerre volt egy fokozatos eltávolodás Marxtól.

Ahhoz, hogy a mai nemzedékek megértsék, vajon miért írt Almási támogató ajánlást Bacsó szövegéhez, ehhez meg kell érteni az akkori helyzetet. Hegel a marxizmus számára kétféle módon volt fontos. Egyfelől a történetfilozófia, és egyáltalán a szellem történetiségének dialektikus fenomenológiájával kvázi a marxizmus előfutára volt, hiszen a teleologikus

történelemszemlélet pláne dialektikusan előadva nagyon inspirálóan hatott Marxra, másfelől azonban, és innen a „feje tetejéről a talpára állítás" híres metaforája, Hegel a szellem fenomenológiáját írta meg és nem a proletariátust tette meg a történelem szubjektumává, ráadásul a híres-hírhedt megbékélése (*Versöhnung*) kora valóságával, szintén kihívta Marxék kritikáját.

Elmondok egy történetet, részben a kor, részben Hegel, részben Almási jegyzete, de alapjában véve Bacsó Béla jobb megértése okából. Történt a Zoltai-szemináriumon, hogy a professzor úr éppen azt fejtegette Hegel dialektikus logikáját ismertetve, hogy a forma Hegelnél átcsap tartalomba, a tartalom pedig formába. Másodévesek voltunk talán, mindenesetre én jelentkeztem, és tudatlanságom minden magabiztosságával azt mondtam, hogy ha Hegelnél a forma átcsap tartalomba és viszont, akkor ennek a két kategóriának nincsen semmi értelme. Zoltai meghökkent, valamit válaszolt is talán, de ment tovább az óra. A szemináriumon végén egy kollegánk felállt és azt mondta, hogy az, amit én kifejtettem Hegel két kategóriájáról, az antimarxista nézet, és ő kéri, hogy a következő órán térjünk erre vissza. Zoltai igen készséges volt, és mondta, hogy a következő héten ezzel kezdünk. Hát mit mondjak, eléggé meghökkentem, hogy ebből mi lesz. Jön a következő óra, elhangzanak az engem bíráló szavai Zoltainak, majd hozzá lehet szólni. Néma csend, antimarxizmussal nemigen szoktak megvádolni azidőtájt sokakat, főleg nem másodéven. És akkor szót kért Bacsó Béla. És elmondta, hogy szerinte én hogyan értem azt, ami a vád tárgyát képezi, majd utána keményen közölte, hogy antimarxizmussal vádolni sem engem, aki a barátja vagyok, de senki mást sem lehet pusztán azért, mert egy elvont problémáról elmondja a véleményét. Nekem már könnyes volt a szemem, olyan hálás voltam Bélának. Több hozzászóló nem volt, Zoltai Dénes lezárta a vitát, azaz… Azaz mi azt hittük, hogy lezárta. De valami fura módon azon félév végén Poszler tanár úr, aki előadást tartott, tehát nem szemináriumot, nem akarta aláírni az indexünket, mondván, hogy Béla és én nem jártunk órára. Ez pont úgy volt igaz, mint bárki másnál. Hol ott voltunk, hol nem, katalógus nem volt. Viszont így veszik a félévünk, sőt az évünk is, hiszen ismételni kell. Noha tudtuk, hogy Poszler nem a saját kútfejéből találta ki, hogy nem írja alá, elmentünk Zoltaihoz, aki a tanszékvezető volt, és elmondtuk a bajunkat. Zoltai, mint mindig, lavírozott. Nekünk azt mondta, hogy ő tudja, hogy nem Lukács Györgyök tanítanak az egyetemen (értsd: Poszler nem egy Lukács György), de azért órára rendesen kell járni. (Közbevetőleg muszáj megjegyeznem, amit akkor persze nem tudtunk, hogy Zoltai „Fényes" álnéven rendszeresen jelentett a BM-nek Lukácsról és tanítványairól. A jelentései ma már nyilvánosan is elérhetők, én magam Vajda Mihály kapcsán írtam is erről.) Mintha nem tudott volna előre az egészről. De megígérte, hogy beszél Poszlerral, mert ez azért túl súlyos büntetés volna. A vizsgaidőszak végén Poszler hivatott bennünket, és egy ocsmány rágalomözönt zúdított Bélára és rám, majd aláírta az indexünket. Kimentünk a Váci utcára, átöleltem Bélát, hiszen mind a ketten tudtuk, hogy mindezen meghurcolás okozója nem volt más, mint Hegel. Pontosabban a nagy német filozófus tartalma és formája.

Mondottam: jelen előszónak nem lehet feladata Bacsó Béla tanulmányának elemzése. Annyiban mégis kitérek a szövegre, hogy érthető legyen, miért gondolta azt Almási Miklós, hogy védőernyőt biztosítson Bacsó, de akár Hegel számára is. Ugyanis Béla Hegel-elemzésének nagy erénye, és egyben feladottsága, hogy miközben egyként elemzi Hegel történetfilozófiáját, esztétikáját és etikáját, ami már önmagában is heroikus vállalkozás, de ez sem elég Bacsónak: kiváló dolgozata egyszerre jelenti Hegel elismerését és rendszerének kritikáját. A hegeli rendszer ilyen típusú komplex elemzése akkoriban nem volt divatban. (Ezt, mintegy üdítő kivételként Almási Miklós kitűnő Hegel könyve *A látszat valósága* is bizonyítja.) Nem annyira ideológiai volt ez a probléma, mint inkább Bacsó Béla radikális komplex elemzése volt szokatlan. Ezért is helyes, hogy Almási megírta a jegyzetét. Bacsó dolgozatának éppen ez a sokoldalú, komplex elemzés és kritika a nagy érdeme. Csak egyetlen példa:

> Hegel etikája, mint korábban kiemeltük, a rendszer integráns része, s ebből következően az etika biztosítja az eszme – magát kibontó és cselekvő – zavartalan útját. Hegel korántsem az embernek emberhez való viszonyára kérdez rá, ami őt érdekli, az a *jogfilozófia*, mivel az erkölcsiség tulajdonképpeni helyét már eleve egy észszerű állami életben látta. A rendszer részmozzanataira való koncentrálással képes a materialisztikusan megfordított dialektika a társadalmi totalitást mint antagonisztikusat, a világtörténelmet mint kontinuus-diszkontinuus fejlődést, a cselekvést mint a reális tény tettét és értelemadását, az erkölcsi világot mint az ember morális tettének produktumát konstruálni és kritizálni. (28)

Mivel Bacsó Hegel egész rendszerében helyezi el Hegel tragédiafelfogását, ezért el kellett helyeznie az etikát is ebben a filozófiai rendszerben, holott az a közhelyes Hegel-kép élt akkor a fejekben, hogy Hegelnek, szemben Kanttal, nincs etikája. Nos, Béla elemzései cáfolják ezt, miközben magát az *egész hegeli rendszerfilozófiát keményen bírálják.* Ezt a kettősséget védte okkal-joggal Almási, és bizony ez a kettőség teszi ma is jelentőssé Bacsó tanulmányát.

Miközben Bacsó jelen dolgozata a fiatal Lukácsot tekinti meghatározó erejű művészetfilozófiának a maga számára, a dolgozatában már ekkor felbukkan Gadamer, hogy aztán a későbbi Bacsó egész pályafutását meghatározza a hermeneutika. Itt is arról van szó, hogy Béla filozófiailag is, és emberileg is *organikusan fejlődött,* és az interpretáció filozófiájának-esztétikájának kiterjesztése később a képzőművészetre szintén nem az esetlegesség műve: Bacsó Béla az *értelmezés etikusa volt.* És ez biztosította azt a bizonyos egységet Béla élete és tudományos munkája között. A szervesség, az organikus növekedés innen fejthető meg: ebből a szokatlan egységből, mely nála magatartása-embersége és a filozófiai értelmezései között fennállt.

> Az esztétika mint önálló értékterület autonómiája azonban csak akkor gondolható el ellentmondásmentesen, ha tételezése teljesen önállóan lép fel valamiféle megformálatlannak gondolt „anyaggal" szemben […], és mindaz, ami esztétikai tárgyisággá válik, ezt csak az esztétikum konstitutív formáiban és formái által, a műkategóriáiban és kategóriái által teheti meg. (29)

A fiatal Lukács *Művészetfilozófiá*ját idézte Bacsó, és idézem én is, mert döntő faktora a dolgozatnak a művészet autonómiájának gondolata, amely ugyanakkor éppen a *disszonancia* révén válhat csupán a forma által esztétikai tárggyá. A régi, a görög tragédia és az új dráma közötti dichotómia elemzése mögött már ekkor feltűnik a szerzőnél a mindenkori világállapot elemzése, mint az autonóm művészet táptalaja és ellenpontja. Bacsó ebben is sokat tanult a fiatal Lukácstól, és csakúgy, mint Hegel elemzéseit, a fiatal Lukácsot is a hermeneutikai „fordulata" szerves előzményének tekinthetjük.

Bacsó Béla számára a művészet a létezésünk alapértelmezésének nem csupán eszköze, hanem alapvető terepe volt. Idézi itt is Hegelt: „Minden igazi műalkotásból helyes morál szűrhető le, de ez minden esetre a *magyarázattól* és attól függ, hogy *ki* szűri le a morált." (30) Hegel nem véletlenül emeli ki azt, hogy „ki" értelmezi a mű moráljá̀t, magyarán a befogadó, a magyarázó személyiségéről, moráljáról is szó van. Bacsó ezt az alapgondolatot saját művészetfilozófiai fejlődésében nagyon is megfogadta, sőt továbbfejlesztette.

Noha azt ígértem, hogy nem kezdek bele Béla tanulmányának értékelésébe, valamelyest mégis erre kényszerültem. Ugyanis barátom szakdolgozatának ötven év utáni újraolvasása azzal az örömmel töltött el, hogy Béla nem csupán az akkori szakdolgozattól elvárható szintet teljesítette. Izgalmas, ma is érdekes és fontos tanulságokat lehet leszűrni Bacsó Hegel-elemzéseiből, mind a kritikai, mind az affirmatív oldalát tekintve a tanulmánynak. Noha nem szeretnék „bacsológus" lenni abban az értelemben, hogy Bacsó Béla életművét én kezdjem el analizálni, erre sem képességem, sem tudásom nem elég. De ahhoz igen, hogy nyugodtan mondhatom: nagyon korán eltávozott drága barátom *jelentős pályát futott be, és ez az első tanulmánya több, mint sokat ígérő indulás.*